

به نام خدا

نقش مادران در تربیت دینی فرزندان

شکوفه بامبری^۱

چکیده

توجه به مسئله‌ی تربیت فرزندان و تأثیر مادر در این باره بسیار مهم است؛ آنقدر که متون دینی در این راستا فراوان تأکید کرده‌اند؛ چرا که اگر مادر خود تربیت شده نباشد و وی نتواند فرزندان خود را تربیت خوب کنند، آثار بدی برای خانواده ایجاد می‌کنند. مثلاً خانواده‌ها نتوانند فرزندان خود را از دوستان ناباب دور کند، این فرزندان با رفت و آمد با دوستان ناباب به مسیرهای اشتباه می‌روند ولی اگر خانواده‌ها به خصوص مادران تربیت اسلامی را روی فرزندان خود کار کنند و خود نیز الگوی خوبی برای آنها باشند، فرزندان نیز الگوگیری می‌کنند و موفقیت‌های فراوانی را کسب می‌کنند. مقاله حاضر به روش کتابخانه‌ای و پردازش اطلاعات به روش توصیفی _ تحلیلی به یافته‌هایی چون نقش‌های تربیتی مادر چون خودسازی مادر، ایمان قلبی، روحیه تعبد و تقوای الهی قبل از باردار شدن و نقش تربیتی مادر در دوران بارداری که شامل اصالت و نجابت مادر، تغذیه مادر، عبادت مادر و آرامش مادر و نقش تربیتی مادر در دوران شیردهی که شامل نقش شیر مادر در تربیت دینی کودک، نقش شیرمادر در رشد معنویت کودک و نقش شیرمادر در رشد جسمانی کودک و نقش تربیتی دینی مادر پس از دوران شیردهی که شامل پرورش اعتقادات کودک، پرورش اخلاقیات کودک و پرورش اعمال صالح کودک دست یافته است.

واژگان کلیدی: تربیت، تربیت دینی، فرزندان، مادران

^۱ . طلبه سطح ۲ (کارشناسی)، سیستان و بلوچستان، زابل، حوزه الزهرا (سلام الله علیها)، ۰۹۳۸۴۳۴۶۰۳۶.

مقدمه

در هر خانواده زن ستون و محور اصلی به شمار می آید و وظیفه خطیر همسرمداری و تربیت فرزندان را برعهده دارد که در دین اسلام به عنوان جامعه ترین دین در کتاب آسمانی قرآن کریم به وظیفه بانوان اشاره شده و به دلیل جایگاه و مسئولیت مهم بانوان ائمه اطهار نیز در موقیت های گوناگون به این مسئله پرداخته و سخنان گوهر باری داشته اند رهبر معظم انقلاب نیز با الهام از آیات قرآن . احادیث این مسئله را مهم دانسته و اشاراتی داشته اند. چرا که پیشرفت و سعادت جامعه و افراد در گرو رشد و پرورش در خانواده ای سالم است اما امروزه دشمنان اسلام که هدف تضعیف جوامع اسلامی و در پی ان تضعیف نهاد خانواده را دنبال می کنند با آگاهی از این مقام مادر سعی در تخریب جایگاه و نقش او داشته و به طرق متعدد و در شبکه های مجازی نقش و مسئولیت های مادران را وارونه تعریف کرده و زنان را که اصلی ترین رکن خانواده اند در تیر رس هدف قرار داده اند.

جامعه های انسانی رشد و ترقی شان بر پایه تربیت نهاده شده است. به هر مقدار که افراد جامعه از تربیت صحیح برخوردار باشند، به همان اندازه از رشد و بالندگی و ترقی بهره مند خواهند شد. آنقدر که یک جامعه در رسیدن به کمال و تعالی به ادب و تربیت نیاز دارد، به ثروت و منابع مالی نیازمند نیست. این تربیت از درون کانون گرم خانواده آغاز گشته و شخصیت افراد نیز از آنجا شروع به شکل گیری می کند. در خانواده هایی که معیار تربیت الهی بوده، فرزندان مؤدب به آداب الهی تربیت شده و موجب خیر و برکت آن خانواده و در نهایت جامعه بشری می شوند و با خاطری نیکو در ذهن همه باقی می مانند. دامن مادر بزرگترین مدرسه است که بچه در آنجا تربیت می شود. تربیت فرزند یک وظیفه الهی، انسانی و شریف می باشد، مادری که خود از تربیتی قدسی برخوردار است و با دوراندیشی و بینش عمیق باشد، در هنگام ولادت نه تنها به پرورش معنوی فرزند خود می اندیشد؛ بلکه ذریه او را نیز از نظر دور نداشته و آنها را نیز به پناهگاه ایمن الهی می سپارد. طبعاً فردی که افزون بر سعادت فرزند، به رستگاری فرزندان او نیز می اندیشد، تنها به دعا بسنده نکرده، هم فرزند خود را در ابعاد معنوی پرورش داده و هم همسری شایسته برای او بر می گزیند تا این زوج شایسته، فرزندان سعادت‌مندی را تربیت نمایند.

تعلیم و تربیت صحیح و واقعی، در صدر اسلام و به دست نبی مکرم و عترت پاک او، به اوج رسیده و در عصر ظهور و به دست امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، شکوفا و بارور می شود؛ یعنی، انسان در پرتو رشد فکری و اخلاقی راه کمال و سعادت را می پوید و از گردنه های سخت کژی و انحراف عبور می کند.

بنابراین با توجه به اهمیت فراوانی که مسئله تربیت دینی فرزند در جامعه اسلامی داشته و همچنین اینکه فرزندان با فضای مجازی کنونی گرفتار فرهنگ های نادرست غربی نشوند و از خطرات حمله های دشمنان در امان باشند، باید والدین و خصوصاً مادران پی به نقش و جایگاه اساسی خود در تربیت برده و در راستای کسب بهترین جایگاه و انجام بهترین نقش فرزندان خداپاور تربیت کنند، مقاله حاضر درصدد پاسخ به این پرسش است که نقش مادران در تربیت دینی فرزندان چیست؟

الف) مفهوم شناسی

در این قسمت از مقاله به تعاریف واژه های تربیت، خداپاور، فرزندان خداپاور و آموزه های اسلامی پرداخته می شود.

۱) تربیت

واژه تربیت در لغت از ریشه (ر ب و) و از باب تفعیل است. عرب زبانان به تپه «ربوه» می گویند؛ چرا که نسبت به سطح زمین برآمده تر است. نفس زدن را ربو می گویند؛ چرا که هنگام نفس کشیدن سینه برآمده می شود و نیز «ربا» را بدین نام نهاده اند؛ از آن روی که بر مال افزوده می شود.^۱ خلیل بن احمد فراهیدی در مورد معنای لغوی این واژه قائل است که ریشه آن به معنای زیادت است.^۲ راغب اصفهانی در معنای این لغت همان سخن فراهیدی در العین را آورده و در کنار آن قائل شده است که اصل این کلمه (ریب) می باشد که یک حرف آن برای تخفیف در لفظ به حرف (ی) تبدیل شده است.^۳

تربیت در اصطلاح بروز دادن و به فعلیت رساندن استوارهای ذاتی موجودات، تربیت نامیده می شود. استاد مطهری در تعریف تربیت بیان می کند، تربیت فقط در مورد جاندارها یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است و اگر این کلمه را در مورد غیر جاندار به کار برده شود، مجازاً به کار برده شده است نه اینکه به مفهوم واقعی آن شیء^۴ پرورش داده شده است.

بنابراین تربیت دینی عبارت است از مجموعه اعمال عمومی و هدفدار، به منظور آموزش گزاره های معتبر یک دین به افراد دیگر به نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه ها، متعهد و پایبند گردند. بنابراین تربیت دینی منحصر به مسجد، کلیسا یا مدرسه علمیه نمی شود؛ بلکه در

۱. ابن فارس، معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۳۸.

۲. فراهیدی، العین، ج ۸، ص ۲۴۸.

۳. اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن کریم، ص ۳۴۰.

۴. مطهری، مجموعه آثار استاد مطهری، ج ۲۲، ص ۵۵۱.

هر جایی ممکن است تلاش هدفدار به منظور آموزش معارف دینی صورت گیرد خواه مسجد باشد یا خیابان یا منزل یا هر جای دیگر^۱ می باشد.

بنابراین تربیت به معنای زیادت است و در اصطلاح هم آن چیزی که بالقوه در یک شیء هست و باید آن را به فعلیت درآورد، معنا شده است.

ب. نقش تربیتی مادر قبل از دوران بارداری

مسئله ی تربیت از اهمیت زیادی برخوردار بوده از این رو مادر قبل از باردار شدن نیز باید به فکر تربیت فرزند خود باشد؛ پس مادر نقش های تربیتی چون خودسازی مادر، ایمان قلبی، روحیه تعبد و تقوای الهی قبل از باردار شدن می باشد که در ادامه به آن ها پرداخته می شود.

۱. خودسازی مادر

خودسازی و تهذیب نفس از جمله نقش های تربیتی مادر قبل از دوران بارداری می باشد. خودسازی به معنای اصلاح خویشتن است، چنانچه خود انسان تربیت نشود. نمی تواند دیگران را تربیت کند. خانواده اولین کانون تربیت فرزند می باشد که در آن کانون رشد و نمو پیدا می کند و پا به عرصه ی اجتماع می گذارد؛ بنابراین پدر و مادر نقش اساسی را در تربیت فرزندان برعهده دارند. مادر چون زمان بیشتری را در کنار فرزندان سپری می کند نسبت به پدر نقش اساسی تری را برای تربیت دینی فرزندان ایفا می کند. در طول سلطنتها از اول تا حالا و این سلطنتهای اخیری که بسیاری از انسان ها آن را درک کرده اند، در اداره این سلطنت ها چون بعضی از کارها دست اشخاصی بود که تربیت اسلامی نداشتند و خودشان درست تربیت و خودسازی نشده بودند، به خاطر همین نقیصه بزرگ، سلطنت ها دچار مشکلاتی شدند که سالها باید طول بکشد تا اینکه اصلاح بشود. از این جهت، آن چیزی که بر همه انسان ها لازم است پاکسازی نفس است و قانع نشدن به اینکه ظاهر درست باشد، کافی است؛ بلکه باید انسان از قلب شروع کند، ما آن روز عید داریم که مستمندان ما، مستضعفان ما، به زندگی صحیح رفاهی و به تربیتهای صحیح اسلامی انسانی برسند^۲.

۲. ایمان قلبی

از دیگر نقش های مادر در تربیت دینی فرزندان قبل از دوران بارداری تقویت ایمان قلبی می باشد. مادر باید از همه لحاظ ایمان خود را تقویت کند تا بتواند فرزندانی پایبند به دین تربیت

^۱ . رحیم پور ازغدی، دنیای مدرن آب و یا سراب، ص ۴۱.

^۲ . خمینی، صحیفه امام، ج ۱۵، ص ۴۹۱.

کند. برای تقویت ایمان دو راه وجود دارد: نخست مطالعه بیشتر در چیزی که به آن ایمان داریم. مثلاً برای تقویت ایمان به خدا، لازم است مطالعاتمان را در اسرار آفرینش گسترش دهیم. برای ایمان بیشتر به قرآن مجید باید در آیات زیبای این کتاب آسمانی تفکر و اندیشه افزون تری نماییم و خلاصه، برای تقویت ایمان به هر چیزی، مطالعه پیرامون آن چیز راه کار مؤثری است. دیگر آن که از راه خودسازی و پاکسازی درونی وارد شویم، زیرا ایمان نوری است که در آینه قلب انسان می تابد و هر چه آینه قلب انسان صاف تر و شفاف تر باشد، انعکاس نور ایمان توسط آن بهتر انجام می پذیرد. اگر قلبی آلوده به گناه شود و زنگار معصیت آینه دل را تیره و تار کند، بطور طبیعی تابش نور ایمان در چنین قلبی کم می شود.^۱ اعتقاد و ایمان قلبی به خداوند همه رفتارها و سبک زندگی خانوادگی انسان را به سوی سعادت و کسب رضای الهی سوق می دهد فردی که خدا را حاضر و ناظر بر تمام اعمال خویش می داند، تلاش می کند تا در برخورد با اعضای خانواده و انجام وظایف خانوادگی، رضایت آنان را جلب نماید. اگر نهاد خانواده بر پایه ایمان و باور به خداوند، بنا شود بسیار مستحکم تر خواهد بود. یکی از الگوهای سبک زندگی اسلامی که بر پایه ایمان و باور یقینی به خداوند بنا شده، سبک زندگی امام علی (علیه السلام) و حضرت زهرا (علیها السلام) است که نمونه کامل خانواده مطلوب اسلامی است. به همین جهت ایمان و اعتقاد قلبی به خداوند سبب مستحکم شدن بنیان اصلی و پایه های خانواده می شود و آن را به خانواده موفق و مطلوب اسلامی تبدیل می کند.^۲

۳. روحیه تعبد

آنچه برای فرزندان در خانواده مهم است، یکی مسئله رشد ایمان مذهبی و اندیشه ی اسلامی در ذهن ها و دل های آنان است و یکی رشد روحیه ی تعبد در آنان، یعنی تسلیم خدا بودن. معنای مسلم این است: «و نحن له مسلمون»، نحن له مسلمون یعنی ما تسلیم خداییم. معنای تعبد این است: «إني تبت إليك و إني من المسلمين» یعنی تسلیم فرمان خدا بودن. این معنای تعبد است. باید این روحیه رشد کند. البته می دانید تعبد با استدلال عقلی و گرایش به مسائل عقلانی، با اعتقاد به علم و فعالیت علمی و دانشگاهی و دانشجویی هیچ منافاتی ندارد. همه ی آن ها باید باشند تعبد هم باید باشد.^۳

۱. مکارم شیرازی، آیات ولایت در قرآن، ص ۳۰۱.

۲. رضایی اصفهانی، مجموعه مقالات کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمومنین علی علیه السلام، ج ۱۰، ص ۴۰۰.

۳. مصباح یزدی، قرآن در آینه نهج البلاغه، ص ۶۹-۶۵.

ذکر که عبارت از توجه قلبی انسان نسبت به خداوند است و گاهی در قالب الفاظ مخصوصی بر زبان جاری می شود. نقش بسیار مهمی در تربیت بعد معنوی انسان دارد. ابن قدام از امام صادق (علیه السلام) نقل کرده که «پدرم (امام باقر (علیه السلام)) بسیار یاد خدا می نمود، همراه او راه می رفتم او را در حال ذکر می دیدم با او غذا می خوردم او را در حال یاد خداوند می دیدم، با مردم سخن می گفت و این کار او را از یاد خدا غافل نمی کرد. من مشاهده می کردم که زبان او مدام در حال گفتن ذکر لا اله الا الله بود. پدرم ما را جمع می نمود و ما را به ذکر و یاد خدا امر می فرمود و این کار تا طلوع خورشید ادامه داشت، هر کدام از ما که قرائت قرآن آموخته بود به خواندن قرآن و هر کدام که قرآن نیاموخته بود به گفتن ذکر امر می نمودند.» این حدیث در بر دارنده دو نکته مهم است. نخست آنکه بر مطابقت گفتار با عمل حضرت دلالت دارد و نشان می دهد که امام ابتدا خود عمل می نمودند و از ذکر گفتن غافل نمی شدند و بعد فرزندان را به ذکر و یاد خدا امر می نمودند. نکته دوم آنکه نباید فرزندان را به حال خودشان رها کرد بلکه می بایست ضمن حفظ آزادی حساب شده و منطقی و توجه به استقلال طلبی و آزادیخواهی آنها در فرصتهای مناسب با ایجاد انگیزه و شوق به طور عملی آنها را به انجام کار نیک مشغول نمود^۱.

۲. پرورش اخلاقیات کودک

عامل دیگری که در بهداشت روانی کودک خیلی مؤثر است، یادگیری است. امروزه همه روان شناسان قبول دارند که کودک از لحظه تولد می تواند یاد بگیرد. مثلاً نوزاد می تواند واکنش های خود را با آن چه تقویت می شود، انطباق دهد، مثلاً یاد می گیرد که چگونه گریه کند تا مادر به او شیر بدهد؛ در تعالیم اسلام مستحب است که در گوش راست نوزاد اذان و در گوش چپ اقامه بگویند. ابورافع می گوید: «دیدم پیامبر صلی الله علیه وآله هنگام تولد امام حسن علیه السلام در گوشش اذان گفت». ابن قیم جوزی در کتاب تحفه المولود می گوید: سرّ اذان و اقامه در گوش راست و چپ نوزاد این است که اولین آهنگی که به گوش انسان می رسد، کلماتی باشد که متضمن عظمت و کبریایی خدا و شهادتین است و انسان به هنگام تولد با شعار اسلام آشنا می شود و به هنگام مرگ با کلمه توحید، دنیا را وداع می کند قطعاً آن چه گوش می شنود و آن چه زبان زمزمه می کند، در اعماق دل و جان اثر می بخشد^۲.

۳. پرورش اعمال صالح کودک

^۱. ر.ک: فرهادیان، مبانی تعلیم و تربیت در قرآن و حدیث، ص ۸۴-۸۰.

^۲. بهشتی، اسلام و تربیت کودکان، ج ۱، ص ۵۸.

تأیید رفتار نیک فرزند عامل دیگری که در تربیت دینی کودک در محیط خانه بسیار موثر است تأیید رفتارهای مطلوب او به وسیله والدین است. کارهای درستی که از کودک مشاهده می شود، اگر با تأیید و تحسین والدین مواجه شود، تداوم می یابد. تأیید رفتار کودک از سوی والدین ممکن است به شیوه های زبانی یا عملی صورت گیرد که هر کدام به نوبه خود، در تکرار آن تأثیر فراوان دارد. اگرچه تأیید عملی از کارهای مثبت در تربیت او تأثیر دارد، ولی تأیید کلامی از او مانند گفتن «آفرین، بسیار خوب» بیشتر مؤثر است؛ زیرا کودک در دوره کودکی، برای جلب توجه والدین به خود، به دستورات آنان بیشتر عمل می کند.^۱

اساساً یکی از شیوه های تربیتی قرآن مجید ایجاد انگیزه و رغبت در افراد صالح و برقراری موازنه میان عمل و پاداش است. عوامل ایجاد انگیزه در قرآن متعدد است؛ گاه از طریق وعده پاداش فراوان و چندین برابر عمل، فرد را به انجام کار نیک تحریک می کند. گاه از طریق تعلیمات عمیق دینی و اسلامی انسان را چنان صالح و متقی بار می آورد که خود به دنبال کارهای با ارزش می رود و جز به کسب رضایت خدا نمی اندیشد. در زمینه پاداش های اخروی اعمال نیک انسان، لسان آیات متفاوت است. برخی آیات می گویند: «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرَ امثالِهَا و مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا»^۲؛ هر که عمل نیکی انجام دهد، ده برابر پاداش می گیرد. برخی دیگر از آیات تعبیر «إِضعافاً کَثِیرَةً»^۳ چندین برابر» دارد. برخی نیز پاداش هفتصد برابر و بی حساب را ذکر می کنند. این تفاوت ها در میزان پاداش الهی بیان گر آن است که اجر و جزای اعمال بر اساس درجه اخلاص و نیت انسان تعیین می شود؛ یعنی هر اندازه کیفیت اعمال بالاتر باشد، پاداش بیشتر خواهد بود. بر این اساس، تأیید و تشویق کارهای مطلوب به منظور ایجاد انگیزه در افراد از روش هایی است که از آیات و روایات استفاده می شود و نقش اساسی در تربیت دینی دارد. وظیفه مربیان و والدین است که در تربیت دینی کودکان و نوجوانان از این روش بهره گیرند. پدران و مادران به جای سخت گیری، تحمیل کارهای ناخواسته، تهدید و تنبیه کودک، به جاست از شیوه متعادل همراه با ابراز عواطف و تأیید و تشویق در تربیت فرزند استفاده کنند.^۴

نتیجه گیری

۱. پارسا، روان شناسی تربیتی، ص ۱۷۶ _ ۱۸۶.

۲. انعام : ۱۶۰.

۳. روم : ۳۰.

۴. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۶، ص ۵۵ _ ۵۶.

مقاله حاضر تحت عنوان نقش مادران در تربیت دینی فرزندان با توجه به اهمیت فراوان تربیت و خصوصاً تربیت دینی فرزندان و به تبع آن اهمیت غیرقابل انکار نقش مادر در این تربیت و همچنین با وجود تلاش های فراوان کشورهای بیگانه از طرق مختلف جهت ترویج و تبلیغ کودکان به سوی تربیت غربی و هدایت اعضای خانواده به افکار باطل و منحرفانه مدنظرشان، براین هدف است تا به نقش های مختلف مادر برای تربیت دینی فرزندان قبل از بارداری و حین بارداری و بعد از آن بیان دارد. از این رو مهم ترین نتایج حاصل شده در مقاله ی حاضر به شرح زیر می باشد.

الف) مهم ترین نقش های تربیتی مادر چون خودسازی مادر با توجه به اینکه مادر زمان زیادی را نسبت به پدر در کنار فرزندان سپری می کند، نقش اساسی تری را برای تربیت دینی فرزندان ایفا می کند و در نتیجه باید تربیت را از خود و از طریق خودسازی شروع کند و این خودسازی به ایمان قلبی در وجود وی نیز تبدیل شود و روحیه تعبد را در وجود وی پر رنگ کند و تقوای الهی که در وجودش نمایان شده و در رفتار وی مشاهده شود و نقش تربیتی مادر در دوران بارداری که شامل اصالت و نجابت مادر بوده که یک مسئله مهم در تربیت فرزندان می باشد و در ادامه نیز تغذیه مادر بوده که نقش اساسی را در تربیت دینی فرزندان داشته؛ چرا که تأثیر روزی حلال و حرام در تربیت به وفور در آیات و روایات بیان شده است، عبادت مادر و ارتباط وی با معبود حقیقی و پرداختن به واجبات و مستحبات نیز بسیار اثرگذار در تربیت دینی فرزندان می باشد و آرامش مادر و دوری وی از اضطراب و تنش نیز نقشی مؤثر در تربیت دینی فرزندان دارد و نقش تربیتی مادر در دوران شیردهی که شامل نقش شیر مادر در تربیت دینی کودک و در رشد معنویت کودک و در رشد جسمانی کودک که به وفور در آیات و روایات به اهمیت آن اشاره شده است و نقش تربیتی دینی مادر پس از دوران شیردهی که شامل پرورش اعتقادات کودک بوده که مسئله ی بسیار مهم بوده و باید از همان کودکی به آن پرداخته شود و همچنین پرورش اخلاقیات کودک که با الگو گیری از رفتار اعضای خانواده خصوصاً مادر شکل می گیرد و پرورش اعمال صالح کودک که بسیار مهم بوده و باید از همان کودکی به آن پرداخته شود.

منابع

*قرآن

۱. ابرتی، حسین، زیارت کلیت محبت، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۹۱ش.
۲. انصاریان، حسین، بر بال اندیشه، تهران: انتشارات دارالعرفان، ۱۳۸۳ش.
۳. انصاریان، حسین، نظام خانواده در اسلام، تهران: انتشارات ام ابیها، ۱۳۸۰ش.

۴. بهشتی، احمد، اسلام و تربیت کودکان، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۲ش.
۵. پارسا، محمد، روان شناسی تربیتی، انتشارات سخن، ۱۳۷۴ش.
۶. خمینی، سید روح الله، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (سلام الله علیها)، ۱۳۶۸ش.
۷. رحیم پور ازغدی، حسن، دنیای مدرن آب و یا سراب، نشریه ایران: ۲۱، ۸۴، ۹.
۸. رضایی اصفهانی، محمدعلی علی، مجموعه مقالات کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمومنین علی علیه السلام، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۸۶ش.
۹. رضایی اصفهانی، محمدعلی، قرآن و علوم انسانی، تهران: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۹۱ش.
۱۰. رفیعی، رفیع الدین سیدجعفر، طب الزهراء سلام الله علیها، تهران: موسسه فرهنگی و تحقیقاتی یاران قائم (ع)، ۱۳۹۹ش.
۱۱. شاه محمدپور، صمد، چگونه فرزندان باهوش و خلاق تربیت کنیم؟ تهران: انتشارات میراث الانبیاء، ۱۳۹۶ش.
۱۲. فرهادیان، رضا، مبانی تعلیم و تربیت در قرآن و حدیث، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۷۸ش.
۱۳. فلسفی، محمد تقی، گفتار فلسفی کودک، قم: انتشارات مؤسسه آموزش و پرورش امام خمینی، چاپ چهارم، ۱۳۸۰ش.
۱۴. قائمی، علی، خانواده و تربیت کودک، قم: انتشارات دارالتبلیغ، ۱۳۷۴ش.
۱۵. کوهی، محمدرضا، ویژگی ها و امتیازات، بی جا: بی نا، ۱۳۸۶ش.
۱۶. گنجی، حمزه، بهداشت روانی، قم: مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۶ش.
۱۷. محدثی، جواد، تربیت دینی فرزندان، مشهد: انتشارات قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۱ش.
۱۸. محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، تهران: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، ۱۳۸۵ش.
۱۹. مدرسی، محمدطاهر، ارمغان تربیت (ارمغان ۳)، تهران: انتشارات ولایت، ۱۳۹۴ش.
۲۰. مصباح یزدی، محمدتقی، قرآن در آیینه نهج البلاغه، تهران: مجمع جهانی اهل بیت، ۱۳۸۵ش.
۲۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار استاد مطهری، قم: صدرا، چاپ هفتم، ۱۳۷۶ش.

۲۲. مکارم شیرازی، ناصر، آیات ولایت در قرآن، تهران: انتشارات نسل جوان، ۱۳۸۱ش
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب السلامیه، چاپ سی و دوم ، ۱۳۸۰ش.
۲۴. همت بناری، علی، امام باقر علیه السلام و تربیت فرزند، تهران: موسسه فرهنگی تبیان، ۱۳۸۷ش.
۲۵. ابن شهر آشوب، المناقب آل أبی طالب (علیهم السلام)، قم: انتشارات علامه، ۱۳۷۹
۲۶. ابن فارس، ابوالحسین، معجم مقائیس اللغه، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ۱۳۹۹ق.
۲۷. اصفهانی، حسین، مفردات ألفاظ القرآن الکریم ، لبنان: دار العلم ، چاپ اول، ۱۴۱۲ هـ ق
۲۸. حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، مترجم: عبدالرحیم ربانی شیرازی، تهران، اسلامیه، ۱۳۷۶ش.
۲۹. شوشتری، قاضی نور الله، احقاق الحق و ازهاق الباطل، قم: مکتبه آیه الله المرعشی العامه، ۱۴۰۴ق
۳۰. فراهیدی، خلیلی بن احمد، العین، قم: انتشارات دارالهجره، چاپ دوم، ۱۴۰۹ق.
۳۱. قمی، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، قم: دارالاسوه، چاپ اول، ۱۳۴۴ق.
۳۲. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحارالانوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۴هـ ق